

Witte Donderdag / 28 maart 2024

Exegetische notities eerste lezing

Exodus 12,1-8.11-14

De godsdienst van Israël is gegrond op een gelovige interpretatie van een bevrijdend moment, namelijk als ingrijpen van JHWH in de geschiedenis van het joodse volk. In een bepaalde lente was er een opzienbarende bevrijding uit Egypte geweest, die het begin werd van de geschiedenis van Israël als volk, uiteindelijk bekroond met de vestiging van het volk in het beloofde land. De rituelen van oeroude lentefeesten hebben ongetwijfeld de invulling van het exodus-geloof beïnvloed.

Natuurvolken hebben het ontstaan van nieuw leven aan den lijve ervaren. De lentefeesten met weidewisselingen van oosterse nomadenvolken kenden diverse rituelen. Een daarvan was het offeren aan God van een gaaf mannelijk lam, waarvan de botten niet gebroken mochten worden. Het moest het eerstgeboren lam van de kudde zijn en door dit te offeren werd zegen afgesmeekt over de hele kudde. Deze oorsprong klinkt ook door in de interpretatie over Jezus' kruisdood: Jezus als *Agnus Dei*, Lam Gods. Met het offeren ging een bloedritueel gepaard. Men besmeurde de tenten met bloed als afwering tegen kwade machten, waarvan het begin van iets nieuws immers vrij moet zijn. Ook landbouwvolken kenden lentefeesten die in verband stonden met de graanoogst. Van het eerste graan bakte men ongedesemde broden die met bittere veldvruchten werden gegeten. Omdat gist bereid werd van oud brood, moest het brood nu ongegist zijn om het nieuwe leven aan te duiden.

Het eerste fragment van de eerste lezing luidt in letterlijke vertaling: Daarop zei JHWH tot Mozes en Aäron, in het land van Egypte, zeggende: Deze *chodesj*, maanvernieuwing, zal jullie het begin van de *chodasjiem*, maanvernieuwingen, zijn. De eerste van de maanden van het jaar zal ze jullie zijn.

De nadruk die ligt op *chodesj* wijst op een nieuwigheid, een nieuwe orde. Het is het eerste gebod dat Israël als volk ontvangt. De joodse traditie heeft in dit gebod gelezen dat elke nieuwe maan geheiligd moet worden als herinnering aan dit eerste gebod. Het woord *chodesj* werd het Hebreeuwse woord voor 'maand' en *rosj chodesj* de naam voor het begin van een nieuwe maand. De vaststelling van deze *rosj chodesj* is voor het jodendom van vitaal belang. De datum van alle feest- en gedenkdagen wordt geteld vanaf *rosj chodesj*. Het paasfeest moet in de maand Abib (later Nisan geheten) gevierd worden.¹

Pasen blijkt een familiefeest te zijn. Tot uiting komt dat de familie de maatschappelijke eenheid vormt. De verwijzing *op de tiende van deze maand* kan verband houden met de tijdrekening die een maand indeelt in drie decaden. Het eenjarige lam moet geslacht worden *in de avondschemering*. 'Tussen de avonden' staat er letterlijk. De uitdrukking geeft de tijd aan die verloopt tussen zonsondergang en de nacht. De avondschemering is in het oosten kort.

Israël achtte zich geen slaaf meer van de Egyptenaren. Iedere familie moet het Pesach-offer eerst drie dagen demonstratief vasthouden en vervolgens slachten. En alsof dat nog niet genoeg was, moet wat bloed ervan op de deurposten en de bovendorpels gesmeerd worden, voor iedere voorbijganger zichtbaar. De Egyptenaren zullen moeten weten dat het joodse volk hun afgod in zijn geheel aan het opeten is.² Je kunt met recht beweren dat door deze daad het volk uitstijgt boven een ondergeschikte slavenstatus. Het volk wordt een vrij volk, vrij van de angst voor de zweep van de Egyptische onderdrukker.

In het tweede fragment van de lezing wordt de benaming *pesach* betrokken op de gebeurtenissen. Nu blijkt ook dat het volk door uitvoering van de voorschriften gevrijwaard wordt van de

¹ Exodus 23,15 en Deuteronomium 16,1.

² Zie het buiten de lezing vallende vers Exodus 12,9.

tiende plaag. De etymologie van het woord *pesach* is omstreven. Er dienen zich meer mogelijkheden aan.

1. De Hebreeuwse stam 'hinken', 'springen', 'voorbijgaan' slaat op de met de lentefeesten gepaard gaande cultusdansen
2. De stam slaat op de zon die door het sterrenbeeld ram gaat.
3. 'Hinken' slaat op het voorbijgaan, het overslaan van de huizen der joden.
4. Het is afgeleid van het Akkadische *pasjahu* dat 'bedaren' betekent en slaat dan op de rust na de plagen of het einde van de Egyptische slavernij.
5. Het is een transcriptie van een Egyptisch woord dat 'slag' betekent, namelijk de slag van de tiende plaag.
6. *Pesach* kan als twee woorden kan worden gelezen, waardoor een mystieke betekenis wordt onthuld: *Peh Sach*, 'de mond spreekt'. Dat gebeurt tijdens de sederavond, de vooravond van Pesach, wanneer de joden het vertrek uit Egypte elk jaar opnieuw aan elkaar vertellen. Spraak brengt ideeën tot werkelijkheid. Van potentieel naar realiteit. Het joodse volk ging van een natie in potentie naar werkelijkheid. Deze transformatie, 'overgang' van potentieel naar feitelijk vereiste een bovennatuurlijke sprong, voorzien door God. Is dat misschien de essentie van *pesach*?

Exegetische notities antwoordpsalm

Psalm 116,12-13.15-16^{ac}.17-18

In het jodendom vormen de psalmen 113 tot en met 118 het zogenaamd *Egyptische Hallel* of lofzang. Nadat Jezus en zijn apostelen deze lofzang hadden gezongen, vertrokken zij naar de Olijfberg. Zo sluit Matteüs zijn beschrijving van het laatste avondmaal af.³ Op de sederavond worden ze gezongen bij het drinken van de vier bekers wijn. De zinsnede *Ik hef de offerbeker, de Naam van de Heer roep ik aan* begeleidt de laatste beker. Psalm 116 is naar inhoud en vorm een persoonlijk lied met een diepgaand besef van het mysterie dat leven en dood is. De psalm heeft twee delen. Het eerste vertelt in verschillende stadia over ernstig lijden dat doorstaan is. JHWH greep in en de psalmist beschrijft zijn verlossing. Het tweede deel vormt een liturgische dankzegging waarbij de psalmist drie uitspraken doet. JHWH is niet onverschillig voor de dood van zijn getrouwen. Deze rechtvaardigen zijn leden van zijn huishouding. En JHWH breekt de ketenen van de dood.

Het toegevoegde refrein *Geeft niet de beker der zegening die wij zegenen gemeenschap met het bloed van Christus?* is afkomstig van de apostel Paulus.⁴

Exegetische notities tweede lezing

1 Korintiërs 11,23-26

Paulus laat de directe band van het avondmaal van de Heer met de bevrijding uit Egypte los. In tegenstelling tot de drie synoptici ontbreekt de verwijzing naar het feest van de ongedesemde broden. Hij hecht er meer waarde aan de maaltijd te relateren aan het lijden: *in de nacht waarin hij werd overgeleverd*. Sober wordt het verloop van de maaltijd beschreven. Korter kan bijna niet. De aandacht gaat geheel uit naar Jezus en zijn woord en daad. Reacties van leerlingen ontbreken. Jezus gaf aan brood en beker een symbolische betekenis. Brood is zijn lichaam en beker is zijn bloed. Wanneer we het Griekse *sooma* beschouwen als equivalent van het Hebreeuwse *basar* dan wordt er 'levend wezen' bedoeld. De beker was zowel de

³ Matteüs 26,30.

⁴ 1 Korintiërs 10,16

lijdensbeker van Jezus' bloed als zoenoffer ⁵ en tevens een vernieuwing van het oude verbond. Want zoals Mozes het eerste verbond (testament) bezegelde met bloed ⁶, zo bekrachtigde Jezus met zijn eigen bloed het tweede testament. Het brood breken en de beker drinken moet steeds opnieuw gedaan worden als *anamnèsis* van Jezus. Letterlijk betekent dit 'Jezus weer te binnen brengen' en dat is sterker dan een simpel 'denken aan'. Brood eten is zelfs fysiek te brengen brengen. De oproep van Jezus 'doe dit' vraagt dit opeten dus nadrukkelijk.

In het slotvers zegt Paulus dat iedere brood-en-beker-viering verkondiging is van Jezus' kruisdood totdat hij komt. Het Griekse werkwoord *katangeloo*, verkondigen, proclameren, is beladen met kracht: aanwezig brengen van wat verkondigd wordt.

Exegetische notities Evangelie

Johannes 13,1-15

Johannes schrijft: *het paasfeest was op handen*. Het is onduidelijk of de maaltijd die dan volgt een paasmaaltijd is. Wat er gebeurt is *onder de maaltijd*. De voetwassing is een belangrijk onderdeel van deze beschreven maaltijd. Het is een bijzonder verhaal. Het sluit aan bij wat er in de voorafgaande dagen is gebeurd: de voetwassing door Maria en het protest van Judas, de intocht in Jeruzalem, de betekenis van Jezus' dood voor de Grieken, het ongeloof uit angst en de kracht van Jezus' woorden.⁷ Deze thematiek wordt in het voetwassingverhaal verder uitgewerkt. De openingszinnen geven het bijzondere karakter van het verhaal al aan. In epische stijl komt de opvatting van Johannes naar voren: Jezus is van God afkomstig en keert naar Hem weer terug. De leerlingen zijn er nu getuige van. Ze horen wat Jezus zegt, zien wat hij doet en geven respons. Johannes maakt een dubbele tegenstelling. Allereerst contrasteert de verheven positie van Jezus met de lage positie die hij vrijwillig op zich neemt. En vervolgens staat Jezus tegenover Judas, anders gezegd: staat God tegenover de duivel. Het verhaal gaat verder met drie gesprekken, maar de evangeliëlezing breekt af na vers 15. Petrus is de woordvoerder van de mensen die wel willen, maar niet begrijpen. In tegenstelling tot de synoptici schets Johannes in zijn evangelie een tamelijk negatief beeld van Petrus. Twee keer klinkt zijn protest op de voetwassing luid en duidelijk. *Heer, wilt Gij mij de voeten wassen?* Jezus vraagt hem zijn oordeel uit te stellen en zegt dat hij later deze voetwassing zal begrijpen. Dit betekent dus automatisch dat Johannes' lezers het zeker moeten en kunnen begrijpen. De voetwassing door Jezus is een prelude op zijn kruisdood. *Nooit in der eeuwigheid zult Gij mij de voeten wassen!* en na het antwoord van Jezus: *Heer, dan niet alleen mijn voeten maar ook mijn handen en hoofd*. Hier openbaart Petrus zijn totale onbegrip. Maar Jezus wijst hem daarom niet af, want in tegenstelling tot overleveraar Judas is Petrus rein.

Focus

Doe zoals Ik

De naam van deze dag luidt in de Romeinse liturgie *Ad Coenam Domini*, bij het avondmaal van de Heer, en wijst op de belangrijkste gebeurtenis van de dag. De Nederlandse benaming Witte Donderdag heeft van oudsher betrekking op de kleur van de liturgische gewaden en de kruisbedekking. De avondmis van Witte Donderdag heeft een bijzondere betekenis: zij is de gedachtenisviering van het laatste avondmaal. De eerste lezing herinnert ons eraan dat Jezus' laatste avondmaal niet meer, maar ook niet minder was dan een onderdeel van de jaarlijkse Pesachviering. Paulus en Johannes laten deze herinnering buiten beschouwing in de tekst van de tweede lezing en de evangeliëlezing. Paulus benadrukt het lijden en Johannes legt de klem-

⁵ Vergelijk Romeinen 3,25 en 5,9.

⁶ Exodus 24,8.

⁷ Johannes 12,1-50.

toon op het voetwassingritueel. Door te doen zoals Jezus deed wordt Hij in herinnering gebracht. Ga de weg die Hij gaat, word zoals Hij.